

**ЕТИКЕТНІ МОВЛЕННЄВІ ЖАНРИ
‘ПРИВІТАННЯ’ І ‘ПРОЩАННЯ’
В ОПОВІДНИХ ТЕКСТАХ І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО**

Досліджено специфіку функціонування етикетних елементарних мовленнєвих жанрів ‘привітання’ і ‘прощання’ в діалогічному мовленні персонажів оповідних текстів І. С. Нечуя-Левицького.

Ключові слова: мовленнєвий жанр, етикетний мовленнєвий жанр ‘привітання’, етикетний мовленнєвий жанр ‘прощання’.

Исследована специфика функционирования этикетных элементарных речевых жанров ‘приветствие’ и ‘прощание’ в диалогической речи персонажей повествовательных текстов И. С. Нечуя-Левицкого.

Ключевые слова: речевой жанр, этикетный речевой жанр ‘приветствие’, этикетный речевой жанр ‘прощание’.

The article is devoted to the specific functioning of simple etiquette speech genre such as “greeting” and “farewell” in the characters’ dialogues in I. Nechuy-Levitskiy’s narratives.

Keywords: speech genre, etiquette speech genre ‘greeting’, etiquette speech genre ‘farewell’.

Комунікативний процес пов’язаний із поняттям мовленнєвого жанру. Мовленнєві жанри є невід’ємною складовою й основним засобом організації мовлення мовців. На думку Т. В. Шмельової, у нашій мовленнєвій свідомості є моделі мовленнєвих жанрів, залежно від яких ми як автори будуємо і як адресати сприймаємо реальні мовленнєві твори, а також оцінюємо їх [14, с. 63].

Проблемі мовленнєвих жанрів присвячено низку праць видатних лінгвістів: М. М. Бахтін [1], Ф. С. Бацевич [2], В. В. Дементьев [3], Т. В. Матвєєва [5], К. Ф. Сєдов [12], Т. В. Шмельова [14] та ін.

Уже оприлюднено чимало праць, у яких проаналізовано різноманітні типи мовленнєвих жанрів. Але й досі проблему типології мовленнєвих жанрів у мовознавстві остаточно не вирішено, поза увагою лінгвістів залишилося дослідження специфіки окремих типів мовленнєвих жанрів, зокрема етикетних елементарних жанрів ‘привітання’ і ‘прощання’ в діалогічному мовленні персонажів як основного

засобу встановлення та переривання контакту між ними, чим і пояснюється *актуальність* нашого дослідження.

Метою статті є простежити специфіку функціонування етикетних мовленнєвих жанрів 'привітання' і 'прощання' в діалогічному мовленні персонажів в оповідних текстах І. С. Нечуя-Левицького. Мета зумовила розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати погляди лінгвістів на проблему мовленнєвого жанру; 2) дослідити основні засоби вираження етикетних мовленнєвих жанрів 'привітання' і 'прощання' в діалогічному мовленні персонажів оповідних текстів І. С. Нечуя-Левицького.

Апелюємо до позиції М. М. Бахтіна, котрий пов'язував природу мовленнєвого жанру з висловлюванням. Дослідник визначав мовленнєві жанри як відносно стійкі, тематичні, композиційні і стилістичні типи висловлювань [1]. На думку культуролога, мовленнєвий жанр – це репліка, ціле висловлення в діалозі. Він розглядав мовленнєвий жанр в аспекті мовленнєвого спілкування як факт соціальної взаємодії мовців, як співвідношення та взаємодію смислових позицій. Саме діалогічність у М. М. Бахтіна є концептуальною ознакою мовленнєвого жанру як одиниця мовленнєвого спілкування та діяльності людей [1, с. 49].

Інший дослідник К. Ф. Седов визначає мовленнєві жанри як «вербально-знакове оформлення типових ситуацій соціальної взаємодії людей» [12, с. 8]. Він зазначає, що жанр є вербальним віддзеркаленням інтеракції, соціально-комунікативної взаємодії індивідів [12, с. 10].

Як слушно зауважує Т. В. Матвєєва, поняття мовленнєвого жанру на сьогодні трактують як: 1) типовий різновид тексту, 2) ситуативно-типове висловлення [5, с. 65].

Отже, діалогічні відношення мовців функціонують у готових формулах, тобто мовленнєвих жанрах (далі – МЖ), що закріплені у свідомості носіїв мови як своєрідні кліше.

На сьогодні в мовознавстві не існує єдиної типології мовленнєвих жанрів. Так, М. М. Бахтін стверджував, що до мовленнєвих жанрів потрібно віднести короткі репліки побутового діалогу [1, с. 237], отже, у діалозі, на думку авторів «Культуры русской речи», можуть взаємодіяти різні жанри, як-от: *запитання, стверджувальна відповідь, негативна відповідь, наказ, прохання, порада, комплімент, подяка, скарга* тощо [4, с. 573–574].

Наслідуючи М. М. Бахтіна, і М. Ю. Федосюк виокремлює елементарні (*повідомлення, привітання, прощання, похвала* тощо, проектуючи їх на мовленнєві акти) й комплексні МЖ (складаються з елементарних МЖ) [13, с. 104]. Лінгвіст К. Ф. Сєдов поділяє жанри на субжанри, що дорівнюють мовленнєвим актам, та гіпержанри, які об'єднують кілька жанрів, наприклад: *сварка, суперечка, бесіда* та ін. [12, с. 14].

Російська дослідниця Т. В. Шмельова запропонувала критерії розмежування мовленнєвих жанрів. До цих критеріїв мовознавець зарахувала: 1) мету комунікативного акту – фундамент типології – та відповідно виокремила: а) інформативні МЖ (*повідомлення, підтвердження, запит, заперечення інформації* тощо), б) імперативні МЖ (*наказ, прохання, порада, заборона* тощо), в) оцінні МЖ (*похвала, схвалення, докір* тощо), г) етикетні МЖ (*привітання, прощання, вибачення* тощо), 2) концепцію автора (адресанта), 3) концепцію адресата, 4) подієвий зміст, 5) чинник комунікативного минулого, б) чинник комунікативного майбутнього, 7) параметр мовного втілення [14, с. 63].

Оскільки головним критерієм розмежування МЖ є комунікативна мета, яка певним чином перетинається з ілокутивним критерієм, тобто наміром мовців, то мовленнєві жанри '*привітання*' і '*прощання*' уналежнюємо до етикетних елементарних мовленнєвих жанрів, що пов'язані з етикетними нормами, які функціонують у суспільстві.

Безконфліктне спілкування мовців завжди починається з привітання і завершується реплікою-прощанням, що обмежує діалог структурно і тематично.

МЖ '*привітання*' характеризується вживанням загальноприйнятих різнотипних формул привітання в момент зустрічі співрозмовників, вираженням позитивного ставлення один до одного, передачею позитивних емоцій, наприклад:

– *Вечір добрий, пане господарю! Не ждав, не сподівався? А ми й тут! Чи ви раді, чи не раді гостеві, а ми вже й тут!* – говорив і сміявся Кованько.

– *Раді, раді! Просимо до чаю! Будь гостем в нашій господі!* – просив Радюк. – *А оце рекомендую тобі свою молоденьку жінку, хуторянку Ганну Йванівну Радючку* [6, с. 312].

У мовленні Кованька наявні МЖ *привітання*, а в мовленні Радюка – *запрошення*. Або:

– **Добрідень, отче Харитоне!** – гукнув з воза веселий Млинковський таким здоровим та хрипким басом, як з порожньої бочки, неначе в його в горлі струни порвались.

– **Доброго здоров'я, Крискент Харлампійович! Просимо до господи,** – обізвався прибитим голосом отець Харитін [8, с. 243].

У семантичному плані вітальні конструкції у МЖ 'привітання' містять: 1) заохочення до комунікації: *Добрідень, отче Харитоне; Здоров був, Карпе* тощо, 2) вияв емоційного стану адресанта: *Раді, раді! Просимо до чаю! Будь гостем в нашій господі!; Раді вас бачити* тощо, 3) побажання здоров'я: *Доброго здоров'я; Та здоров був* тощо.

У МЖ 'привітання' наявні й невербальні складники, що підсилюють дію вербальних, як-от:

– **Здоров був, Карпе!** – гукнув Грицько і **почав обнімати та цілувати** Карпа. *Гостра неголена Грицькова борода колола Карпове лице, неначе голками.*

– **Та здоров був...** – говорив Карпо, **одвертаючи лице,** – *та годі вже!*

– **Здоров був, соколе! Та зайди-бо в шинок та випий хоч чарочку з нами!** – **молів Грицько і знов ухопив Карпа руками за шию і цмокнув його в щоку** [7, с. 421]. Або:

– **Вітаю од щирого серця панну Гризельду!** – **промовив князь Домінік і поклонився низенько** Гризельді.

– **Доброго здоров'я князеві!** – **тихо промовила Гризельда й ледве схилила важку од русих кіс голову** [10, с. 47].

Комунікативна мета цього МЖ полягає в експлікації прийнятих у суспільстві етикетних норм. Комунікативне минуле і майбутнє – ініціативний та реактивний МЖ. Подієвий зміст – встановлення контакту між мовцями. Мовне втілення – наявність етикетних вітальних формул, виражених стандартними етикетними формами, закріпленими у свідомості носіїв мови.

МЖ 'прощання' характеризується наявністю в діалогічному акті відповідних усталених мовленнєвих норм поведінки, правил увічливості та етикетних форм.

Комунікативною метою МЖ 'прощання' є припинення діалогу між персонажами. Мовці використовують у мовленні стандартні форми прощання, наприклад:

– **Прощайте! Зоставайтесь здорові,** – гукнув батько з воза в брамі. – *Та коли приїдете до нас, то не забудьте привезти мені усяких українських книжок. Господи, споспішай і спострічай! Дай, Боже, час добрий!*

– **Щасливої дороги!** – гукав зять з двору [6, с. 306].

Етикетна форма прощання представлена конструкцією *Прощайте! Зоставайтесь здорові*, виражається позитивною інтонацією, є прийнятою етикетними нормами під час прощання, адже це закладено в підсвідомості мовців, характеризує ментальність українського народу. Звернення до Бога про допомогу в дорозі (*Господи, споспішай і спострічай! Дай, Боже, час добрий! Щасливої дороги!*) відбиває ментальність та набожність українського народу. Це є відповідним психологічним прийомом побажання успіху, щастя, усього найкращого під час подорожі.

Іноді етикетну форму прощання підкріплюють невербальними діями на зразок *подати руку, поцілувати* тощо, як-от:

– *Чи ваш батько згоджується послати вас на курси?* – спитав Комашко, і в його голос загув тихо, неначе він випитував секрет.

– *Ні! А мачуха не хоче й слухати за це нічого,* – сказала Саня. – *Вона ворог правдивої просвіти. Дайте мені час надуматись, порадились,* – сказала Саня.

– **Прощайте!** – сказав він до Сані й **подав їй руку.** – *Несподівана й сумна для мене притичина... Прощайте!* [9, с. 227].

Невербальна дія, виражена жестом-символом *подав їй руку*, передає дружнє ставлення до співрозмовника.

МЖ ‘*прощання*’ орієнтовано переважно на адресата, тому головним його оформленням є дієслово у формі другої особи, наприклад: *Прощай, серце Павлуся! Вибачай, що я оце тебе трохи потурбувала; Прощайте! Зоставайтесь здорові!* тощо.

Елементарний жанр ‘*прощання*’ передбачає обов’язкову реакцію співрозмовника. Прикладами можуть слугувати діалогічні акти, які яскраво відображають різнотипність форм прощання і відповіді на них, що свідчить про гостинність українського народу, як-от:

– *Моя мама не зовсім здорова сьогодні... В неї ще зранку болить голова... Приходьте ж до нас частіше!* – запросила Маруся Ломицького і сміливо подала йому руку, ще й потрясла його за руку.

– **Спасибі вам...** *зайду, доконечне зайду до вас,* – обізвався Ломицький, одчиняючи хвіртку.

– *Та не гайтеся! Заходьте частіше!* – гукнула до його Маруся з порога [9, с. 14]. Або:

– *Приїдьте ж та побалакаєте з татом про бджільництво та улики усякої системи. Ото тато буде вам радий!* – сказала Мелася на розставанні до молодого Уласевича, очевидячки, бажаючи його заманить в Деркачівку.

– *Велике спасибі вам за запросини й пошану. Як животітиму на світі до Різдва, то попрошу Таїсу Андріївну, щоб і мене взяли з собою в Деркачівку; а як помру, то вже ніяким способом не прибуду до вас,* – обізвався Михайло Кирикович [11, с. 302].

На запрошення в гості адресат виражає згоду традиційною формою відповіді на нього: *Велике спасибі вам за запросини й пошану.* Розмовне мовлення представлено лексемами *побалакаєте, животітиму,* які відбивають природність, неофіційність мовлення персонажів.

МЖ 'прощання' є темпорально й ситуативно обмеженим жанром, оскільки символізує припинення контакту. Відсутність цього жанру під час розмикання вербального контакту є свідченням невихованості та неповаги до співрозмовника.

Отже, етикетні елементарні МЖ 'привітання' і 'прощання' є обов'язковими МЖ у процесі комунікації, оскільки виконують функцію встановлення та припинення контакту між ними. У мовленні персонажів оповідних текстів І. С. Нечуя-Левицького представлені відповідними стандартними етикетними формами, що закріплені нормами етикету певного мовленнєвого колективу та свідчить про вихованість, чемність та повагу до співрозмовника.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Бахтин М. М.** Проблема речевих жанров / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества / [сост. С. Г. Бочаров ; текст подгот. Г. С. Бернштейн, Л. В. Дерюгина ; примеч. С. С. Аверинцева, С. Г. Бочарова]. – М. : Искусство, 1979. – С. 237–280.
2. **Бацевич Ф. С.** Основи комунікативної лінгвістики : підруч. / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
3. **Дементьев В. В.** Изучение речевых жанров в России : аспект формализации социального взаимодействия // Антология речевых жанров : повседневная коммуникация / [под общ. ред. К. Ф. Седова]. – М. : Лабиринт, 2007. – С. 39–61.

4. **Культура** русской речи : энциклопедический словарь-справочник / [под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева и др.]. – [2-е изд., испр.]. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 840 с.
5. **Матвеева Т. В.** К лингвистической теории жанра / Т. В. Матвеева // Collegium. – 1995. – № 1–2. – С. 65–70.
6. **Нечуй-Левицький І. С.** Зібрання творів : у 10 т. – К. : Наук. думка, 1965. – Т. 2 : Прозові твори. – 391 с.
7. **Нечуй-Левицький І. С.** Зібрання творів : у 10 т. – К. : Наук. думка, 1965. – Т. 3 : Прозові твори. – 446 с.
8. **Нечуй-Левицький І. С.** Зібрання творів : у 10 т. – К. : Наук. думка, 1966. – Т. 4 : Прозові твори. – 397 с.
9. **Нечуй-Левицький І. С.** Зібрання творів : у 10 т. – К. : Наук. думка, 1966. – Т. 5 : Прозові твори. – 447 с.
10. **Нечуй-Левицький І. С.** Зібрання творів : у 10 т. – К. : Наук. думка, 1966. – Т. 7 : Прозові твори. – 460 с.
11. **Нечуй-Левицький І. С.** Зібрання творів : у 10 т. – К. : Наук. думка, 1967. – Т. 8 : Прозові твори. – 490 с.
12. **Седов К. Ф.** Человек в жанровом пространстве повседневной коммуникации // Антология речевых жанров : повседневная коммуникация / [под общ. ред. К. Ф. Седова]. – М. : Лабиринт, 2007. – С. 7–38.
13. **Федосюк М. Ю.** Нерешённые вопросы теории речевых жанров / М. Ю. Федосюк // Вопросы языкознания. – 1997. – №5. – С. 102–120.
14. **Шмелёва Т. В.** Жанроведение? Генристика? Генология? / Т. В. Шмелёва // Антология речевых жанров : повседневная коммуникация / [под общ. ред. К. Ф. Седова]. – М. : Лабиринт, 2007. – С. 62–67.

Надійшла до редколегії 17.09.2015